Socialt arbete i ett hårdare samhälle

av Alexandru Panican

ur boken
Eva Wikström, Katarina Hollertz
& Magdalena Elmersjö (red.)
Röster och möten
En jubileumsskrift om FORSA, Förbundet för forskning och praktik i socialt arbete
Arkiv förlag 2026

ARKIV FÖRLAG · arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu
i samarbete med
FORSA · www.forsa.nu

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:
Panican, Alexandru (2026) ”Socialt arbete i ett hårdare samhälle”, i Eva Wikström, Katarina Hollertz & Magdalena Elmersjö (red.), *Röster och möten. En jubileumsskrift om FORSA, Förbundet för forskning och praktik i socialt arbete*, s. 117–128. Lund: Arkiv förlag, https://doi.org/10.13068/9789179244101.

Det här kapitlet ur en e-bok från Arkiv förlag distribueras fritt genom *open access*. Titeln finns också tillgänglig i tryck med ISBN: 978 91 7924 409 5.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar (CC BY-NC-ND), som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

© Författarna/FORSA/Arkiv förlag 2026

E-bok (PDF) 2026
Beständig länk: https://doi.org/10.13068/9789179244101
ISBN: 978 91 7924 410 1

KAPITEL 9

Socialt arbete i ett hårdare samhälle

Alexandru Panican om det sociala arbetets uppdrag, förändringspotential och multipla motkraft

Presentation

Jag, Alexandru Panican, är ordförande för FORSA Riks och har varit det sedan 2017. Jag är professor i socialt arbete och prefekt för Institutionen för socialt arbete vid Malmö universitet. Ursprungligen är jag socionom och har arbetat inom socialförvaltningen i Trelleborg innan jag disputerade i socialt arbete vid Lunds universitet. Min forskning rör välfärdsfrågor i vid mening, bland annat fattigdomsbekämpning, ekonomiskt bistånd och arbetsmarknadspolitik med fokus på ungdomsarbetslöshet och aktivering av arbetslösa. Jag har också ägnat mig åt professionsforskning med fokus på professionaliseringen av det sociala arbetet.

Socialt arbete i ett hårdare samhälle

Vi lever i en tid då samhället på många sätt har blivit hårdare. I Sverige och internationellt präglas den politiska utvecklingen allt oftare av misstänksamhet mot individen, kontroll och strävan efter hårdare tag. Straff betonas framför stöd och individuellt ansvar framför samhälleligt ansvar. Strukturbetingade misslyckanden omvandlas till individuella problem och kontroll förordas framför tillit. Samtidigt utmanas demokratin av politiker som säger sig vara måna om den, krig och väpnade konflikter skapar mänskligt lidande, den ekonomiska ojämlikheten ökar och människor upplever en växande osäkerhet inför framtiden. Polariseringen tilltar, det offentliga samtalet hårdnar och människors tillit till varandra och till samhällets institutioner sätts på prov.

När samhället förändras, då förändras också villkoren för socialt arbete. I ett hårdare samhälle blir det sociala arbetets uppdrag därför inte mindre, utan större. Samtidigt ställs förändringskrav på det sociala arbetet från nuvarande regering. Socionomutbildningen har ändrats genom nya examensmål som till delar ifrågasätts av utbildningsanordnarna,[1] och praktikerna på fältet får nya uppgifter genom ändringar i socialtjänstlagen som i flera avseenden strider mot forskningsfronten i socialt arbete.[2] Denna negativa trend gör att vi behöver återvända till en viktig fråga: Vad är det sociala arbetets uppdrag i ett samhälle som blir allt hårdare? I detta kapitel försöker jag besvara

1. SOU 2025:27. *En socionomutbildning i tiden. Betänkande av Utredningen om en översyn av socionomexamen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
2. SFS 2025:400. *Socialtjänstlag*.

frågan genom att identifiera det sociala arbetets uppdrag i ett historiskt perspektiv samt dess drivkrafter.

Kapitlet berör det sociala arbetes idéhistoria och bygger på egen mångårig forskning i socialt arbete. Det begränsade utrymmet gör att framställningen koncentreras till ett antal centrala analytiska huvudpoänger som belyser den fråga kapitlet syftar till att besvara. Det ska nämnas att det finns flera texter om det sociala arbetets framväxt. Däremot har det gjorts betydligt färre försök att identifiera vad som är konstant i socialt arbete genom historien, oberoende av institutionella arrangemang och politiska system. Det är ett sådant försök jag ska göra. Jag kommer samtidigt att undvika en vanlig fallgrop inom socialt arbete. Många idéhistoriska framställningar börjar omkring 1800-talet, som om socialt arbete uppstod med industrialismen och fattigvårdsreformerna. Socialt arbete har ett annat historiskt djup.

Texten vänder sig till forskare, lärare, studenter och yrkesverksamma socialarbetare. Trots att deras uppdrag skiljer sig åt förenas de av ett gemensamt ansvar för det sociala arbetets utveckling. Forskarna tar fram ny kunskap, lärarna förmedlar och utvecklar tillsammans med studenterna denna kunskap och praktikerna omsätter den i mötet med brukare. Dessa tre delar är ömsesidigt beroende av varandra. När någon av dem försvagas riskerar också det sociala arbetets förmåga att möta sociala problem och stödja människor att försvagas.

Det sociala arbetets uppdrag

Inspirerad av den franske filosofen Louis Althussers analys av ideologi ska diskussionen i detta kapitel vara ”tillräckligt ’konkret’ för att kännas igen, men tillräckligt abstrakt för att kunna tänkas och ge plats åt vetande”.[3]

Althusser menar att ideologier ”ropar på” eller interpellerar oss och att den som känner sig tilltalad vänder sig om och väljer att internalisera ideologin, en process som formar den enskilde till subjekt. Metaforiskt kan Althussers interpellation användas för att tydliggöra det sociala arbetet. Socialt arbete kan sägas ”ropar på” oss, den som känner sig träffad vänder sig om och accepterar det sociala arbetets uppdrag. Det finns dock en avgörande skillnad: här är det inte en ideologi som ropar, utan den sociala verkligheten själv. Fattigdom, beroende, övergrepp, ensamhet och socioekonomiska orättvisor utgör det sociala arbetets röst som ropar på och manar till handling, oavsett om det är i familjen, den religiösa gemenskapen, filantropin, monarkin, den moderna välfärdsstaten eller den professionella socialtjänsten. Den som svarar på ropet blir bärare av det sociala arbetets uppdrag, som handlar om att bekämpa sociala problem såväl som att stödja individer som befinner sig i någon form av utsatthet. Sett på detta sätt är socialt arbete äldre än socialt arbete som profession och även äldre än välfärdsstaten och staten i sig som politiskt arrangemang. Socialt arbete tillhör inte heller en särskild ideologi. Det sociala arbetet utgör en uppmaning till handling som svar på återkommande mänskliga behov.

---

3. Louis Althusser, ”Ideologi och ideologiska statsapparater”, i *Filosofi från proletär klasståndpunkt*. Lund: Cavefors 1976, s. 144.

Det sociala arbetet är varken format eller beroende av en specifik individ, grupp eller samhällsform. Historiskt sett har behovet av det sociala arbetet infunnit sig så fort en gemenskap har bildats. Det kan dras en parallell till läkarkonsten, som har funnits lika länge och precis som det sociala arbetet föddes ur akuta mänskliga behov. Läkarkonstens ambition har varit att lindra och trösta, och sedan början på 1900-talet försöka bota de sjukdomar som drabbar oss människor. Det sociala arbetets ambitioner har varit desamma, nämligen att lindra, trösta och bekämpa, men i detta fall riktat mot sociala problem i stället för sjukdomar. Om föremålet för läkarens arbete är den biologiska kroppen är människans situation och livsvillkor föremålet för det sociala arbetet. En annan skillnad mellan läkarkonsten och det sociala arbetet är att den förra riktar sig mot samtliga i en gemenskap medan det sociala arbetet främst riktas mot människor som befinner sig i utsatthet, historiskt sätt framför allt fattiga. Sammanfattningsvis kan sägas att det sociala arbetets uppdrag genom historien har varit att

– trösta och skydda människor i utsatthet,
– lindra mänskligt lidande,
– motverka sociala problem och
– skapa förutsättningar för förändring på olika nivåer i gemenskapen.

För att illustrera det sociala arbetets konstanta uppdrag genom historien vill jag kort lyfta fram Gilgamesheposet, som är den äldsta kända hjältedikten med rötter tillbaka till det tredje årtusendet före vår tideräkning.[4] Den avhandlar

4. *Gilgamesheposet. ”Han som såg djupet”*, övers. Lennart Warring & Taina Kantola. Stockholm: Natur och kultur 2001.

kung Gilgameshs sökande efter meningen med livet och hans förvandling till en vis och ödmjuk människa. Redan i Gilgamesheposet behandlas grundläggande frågor som vi fortfarande brottas med inom socialt arbete, såsom maktutövning som utvecklas till ansvar, förtryck som genom insikter stegvis överges till förmån för beskydd samt den sociala gemenskapens ansvar för den enskilde. Eposet inleds inte med hjältemod utan med ett socialt problem. Gilgameshs maktmissbruk orsakar lidande bland människorna, vilkas rop på hjälp blir den kraft som sätter berättelsen i rörelse. Gilgamesheposet har varit en inspirationskälla för såväl Iliaden och Odysséen som Vergilius *Aeneiden* och Bibeln – texter som är fulla av exempel på gärningar förbundna med det sociala arbetets uppdrag.

Det bör tilläggas att det sociala arbetets uppdrag historiskt sett har tilltalat gemenskapens ledare och i första hand monarker. Genom historien har idén om det gudomliga mandatet – oavsett om det handlat om mesopotamiska herdekungar, egyptiska faraoner eller europeiska kungar av Guds nåde – nästan alltid varit villkorat med en plikt att skydda dem som ansågs vara i behov av stöd, oftast benämnda ”de svaga”.

Ett gammalt och tydligt exempel på detta är Hammurabi, den mest berömda kungen av Babylonien som regerade mellan 1792–1750 f.Kr. Han lät i 44 lodrätt löpande kolumner på ett dioritblock inrista en samling lagparagrafer för att reglera samhällslivet (stenblocket finns att beskåda på Louvren i Paris, i Richelieuflygeln). Likt nästan varenda monark i historien fram till våra dagar ansåg sig Hammurabi vara de förtrycktas och de fattigas beskyddare. Som rättvisans kung följde han den gammalbabyloniska

(ca 1900–1600 f.Kr.) traditionen, som bland annat innebar att fastställa minimilöner och maximipriser på korn, vin, tegel och andra varor samt ett tak för räntesatser, som bestämdes till 20 procent om återbetalningen gjordes i silver. Han reglerade också vilka taxor läkare och kirurger fick tillämpa. I paragraf 111 stadgades ett maximipris som ölkrogar kunde ta för öl såld på kredit. För att inte låta de starka trycka ner de svaga förklaras i paragraf 163 att den som missbrukar sin makt för att utnyttja en underordnad ska dömas till dödsstraff. Hammurabi gav ”rättigheter åt de föräldralösa och änkorna” och bedöms vara den som har ”satt rättvisa och rättfärdighet i var mans mun”.[5]

Hammurabis lagsamling kan ses som ett av historiens tidigaste exempel på hur det sociala arbetets uppdrag har förvaltats genom att det sociala ansvaret institutionaliserats. Lagen skulle begränsa utnyttjande av svaga och fastställde prisregleringar, räntetak, skydd för änkor och föräldralösa samt förhindrade att ekonomisk och social ojämlikhet utvecklades till godtycke och förtryck. Det bör dock påpekas att det inte är säkert att prejudikaten på dioritblocket implementerades i samhällslivet.

Sammanfattningsvis kan sägas att genom historien kommer religioner, politiska system och samhälleliga arrangemang såväl som ekonomiska ordningar och lagar förändras parallellt med att professioner utvecklas. Det sociala arbetets organisatoriska former förändras därför ständigt. Däremot består dess uppdrag. Det sociala arbetets uppdrag, ropet som manar till handling, betingat av den sociala verkligheten, för att lindra och trösta människor i

5. Léon Epzstein, *Social justice in the Ancient Near East and the people of the Bible*. London: SCM 1986, s. 10, min övers.

utsatthet samt bekämpa sociala problem, utgör den normativa kärna som binder Gilgamesh och Hammurabi till samtidens monarker, Bibeln, fattigvården, filantropin, välfärdsstatens uppkomst och uppdrag samt samtidens professionella sociala arbete. Det handlar inte om en rad lösryckta exempel utan en sammanhängande röd tråd. Uppdraget är detsamma; det som kan skilja sig åt är vilka som känner sig tilltalade och vänder sig om för att åta sig det. Detta leder oss till frågan om vilka drivkrafter som får människor att omsätta det sociala arbetets uppdrag i handling.

Det sociala arbetets drivkrafter: förändringspotential och multipel motkraft

Syftet här är inte att analysera enskilda historiska uttryck för drivkrafterna bakom det sociala arbetet utan att formulera dem på ett sådant sätt att de kan användas för att förstå det sociala arbetets handlingslogik, oberoende av historisk epok, organisatorisk form eller ideologisk kontext. Därmed fortsätter jag att följa Althussers uppmaning att presentera resonemang som är tillräckligt konkreta för att kännas igen – och på så sätt filtrera fram en poäng av generaliserbar karaktär – men samtidigt tillräckligt abstrakta för att kunna tänkas och skapa utrymme åt nytt vetande. En sådan abstraktionsnivå ger läsaren verktyg för att identifiera, tillämpa och vidareutveckla resonemang i skilda historiska, samhälleliga och organisatoriska sammanhang.

Det sociala arbetets uppdrag är inte självverkande. Att identifiera uppdraget är en sak; att omsätta det i praktiken är en annan. Ett uppdrag förverkligas inte av sig själv utan först när det tar sig uttryck i konkreta handlingar. Om det

sociala arbetets uppdrag förstås som ett rop eller ett tilltal blir den avgörande frågan vad som sker när någon – en individ, en grupp eller en organisation – känner sig träffad av detta tilltal, vänder sig om och accepterar uppdraget. Först i detta ögonblick övergår uppdraget från att vara ett rop med en normativ riktning till att bli en handlingsorienterad praktik.

Det är i denna övergång från uppdrag till handling som det sociala arbetets drivkrafter framträder. Drivkrafter handlar därför inte i första hand om idéer, värderingar eller intentioner, utan om de krafter som gör det möjligt att omsätta uppdraget i handling och därigenom ge det konkret innehåll. Betraktat i ett idéhistoriskt perspektiv menar jag att det sociala arbetets handlande ytterst vilar på två ömsesidigt beroende drivkrafter genom vilka uppdraget omsätts i handling och blir historiskt och samhälleligt verksamt.

Den första drivkraften är förändringspotential. Det handlar om att se en möjlighet att åstadkomma förändring i människors livsvillkor och i de sociala och samhälleliga sammanhang som formar dem. Förändringspotential kan inte reduceras till individens motivation eller tillgång till egna resurser. Den uppstår och utvecklas i samspelet mellan människans individuella förutsättningar och de sociala, ekonomiska och institutionella villkor som påverkar hennes handlingsutrymme. Förändring är därmed inte enbart en individuell angelägenhet, utan också en fråga om vilka möjligheter samhället erbjuder och vilka begränsningar det skapar.

Den andra drivkraften är motkraft. Varje förändringssträvan förutsätter motstånd: dels mot de problem och

livsvillkor som orsakar mänskligt lidande, dels mot de samhälleliga ordningar och praktiker som ger upphov till samt reproducerar eller legitimerar dessa problem och därmed begränsar möjligheterna till förändring. Motståndet riktas således mot olika men oftast sammanflätade nivåer (såsom individnivå, organisatorisk nivå och strukturell nivå), vilket innebär att det sociala arbetets motkraft har en multipel karaktär. Jag benämner därför denna drivkraft som multipel motkraft.

Avslutningsvis ska betonas att uppdraget anger riktningen. Drivkrafterna möjliggör rörelsen. Uppdraget besvarar frågan om vad socialt arbete ytterst är till för, medan drivkrafterna besvarar frågan hur detta uppdrag blir levande genom att omsättas i handling. Uppdraget uttrycker det sociala arbetets normativa logik, medan drivkrafterna uttrycker dess praktiska handlingslogik.

Slutsatser och reflektioner

Tillbaka till den fråga som har väglett denna text: Vad är det sociala arbetets uppdrag i ett samhälle som blir allt hårdare? Frågan har besvarats genom följande fyra analytiska steg:

1. Socialt arbete har ett uppdrag som kan identifieras genom historien.
2. Detta uppdrag bärs upp av två grundläggande drivkrafter: förändringspotentialen och den multipla motkraften.
3. Uppdraget och drivkrafterna utgör en abstrakt referensram som gör det möjligt att analysera olika historiska och politiska sammanhang.

4. Därför kan också samtidens reformer prövas mot denna referensram. Frågan blir inte om reformerna är nya eller gamla, utan om de fortfarande realiserar det sociala arbetets uppdrag.

Analysen har tagit sin utgångspunkt i ett samhällsklimat som blivit allt hårdare, inte minst gentemot människor som befinner sig i olika former av utsatthet. I detta klimat är frågan om vad socialt arbete är inte bara teoretiskt intressant utan också praktiskt och samhälleligt angelägen.

Eftersom jag menar att det sociala arbetets uppdrag är konstant kan det utgöra en referensram mot vilken samhällsförändringar kan förstås och bedömas. Frågan om det sociala arbetets uppdrag i ett allt hårdare samhälle handlar då inte om det sociala arbetets förändringar, utan om huruvida samhällsförändringarna stärker eller försvagar det sociala arbetets uppdrag.

Om uppdraget och dess drivkrafter utgör det sociala arbetets kärna blir de också den måttstock mot vilken samtidens och framtidens sociala arbete måste förstås och bedömas. Om samhället inte längre ser människors förändringspotential utan signalerar att de utsatta och avvikande ska anpassa sig till samhällsnormerna och det sociala arbetet inte längre kan vara en multipel motkraft utan förväntas ensidigt upprätthålla den rådande politiska ordningen oavsett konsekvenserna för utsatta människor, då finns det en risk att själva innebörden av socialt arbete omdefinieras. Verksamheten kan fortfarande bära samma namn, men vilar på en annan handlingslogik och ytterst på ett annat normativt uppdrag.

Mycket talar för att den politiska utvecklingen på nationell nivå i dag rör sig i denna riktning. Utifrån min analys

kan man peka på en växande diskrepans mellan det sociala arbetets uppdrag och de förväntningar som allt oftare riktas mot professionen i den svenska välfärdsstaten. När förändringspotential ersätts av kontroll och när motstånd mot utsatthet förväxlas med motstånd mot människor i utsatthet riskerar det sociala arbetets kärna att urholkas. I den meningen kan den nuvarande politiska diskursen sägas vara döv för det sociala arbetets uppdrag – ropet finns kvar, men allt färre tycks höra det, allt färre känner sig tilltalade.

Historien visar att det sociala arbetets former ständigt förändras. Den avgörande frågan är därför inte om det sociala arbetet förändras, utan om det fortfarande förmår förbli troget sitt uppdrag. Det sociala arbetets former kan förändras, men inte uppdraget; när uppdraget överges återstår något annat än socialt arbete. Läkare förblir läkare därför att deras uppdrag består. Domare förblir domare därför att deras uppdrag består. Och socialarbetare förblir socialarbetare därför att deras uppdrag består.